

ABE
BONNEMA 2023
ARCHITECTUUR PRIJS

ABE OPTIMISME
BONNEMA 2023
ARCHITECTUUR PRIJS

A large, light gray, stylized number '2' is centered in the background of the page. The number has a thick, rounded stroke and a decorative, curved tail that loops back towards the top left. The background is a solid light gray color.

JURYRAPPORT

Het Bestuur van de ir. Abe Bonnema Stichting stelt voor elke editie van de Abe Bonnema Prijs een onafhankelijke, deskundige jury samen. Om een zekere continuïteit te borgen zijn in 2023 vijf leden herbenoemd.

Meta Knol (voorzitter)

Meta Knol is voorzitter van de jury. Zij was tot eind 2020 directeur van Museum De Lakenhal in Leiden. Daar leidde ze de grootse restauratie, uitbreiding en vernieuwing van het museum, waarmee architectenbureau Happel Cornelisse Verhoeven in 2019 de Abe Bonnema Architectuurprijs won. Als directeur van Leiden European City of Science gaf zij in 2022 leiding aan de organisatie van een Europese pilot: een wetenschapsfestival van 365 dagen voor iedereen met een nieuwsgierige geest. Kunsthistorica Meta Knol werkte eerder bij het Centraal Museum in Utrecht als conservator moderne en hedendaagse kunst. Ze schrijft over beeldende kunst en maakt tentoonstellingen, maar is ook als bestuurder en commissielid betrokken bij culturele en wetenschappelijke organisaties, zoals de Vereniging Rembrandt, Kunsten92 en de Nationale Wetenschapsagenda.

Meta Knol maakt sinds 2022 deel uit van de jury.

Steven Delva

Steven Delva is oprichter van DELVA, een bureau dat focust op landschapsarchitectuur en stedenbouw. Steven groeide op in Zuidwest-Vlaanderen en

studeerde landschapsarchitectuur aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Het bureau zet gebiedsontwikkeling in als aanjager om zowel te verdichten, als te vergroenen en te verduurzamen. Bekende projecten zijn het stadsbos voor het VDMA-terrein in Eindhoven, een nieuw duinlandschap met casino in de waterkering aan de kust van Middelkerke en Strandeiland Het Oog, een innovatief waterlandschapspark op IJburg Amsterdam. DELVA werd in 2021 verkozen tot Architect van het Jaar.

Steven Delva maakt sinds 2022 deel uit van de jury.

Kees Kaan

Kees Kaan is hoogleraar Complex Projects en voorzitter van de afdeling Architectuur aan de TU Delft. Na een succesvolle periode bij Claus en Kaan Architecten (1987-2013) richtte Kees Kaan in 2014 bureau KAAAN Architecten op, samen met partners Vincent Panhuysen en Dikkie Scipio. Zij realiseerden complexe projecten zoals de Hoge Raad der Nederlanden in Den Haag, het Institut des Sciences Moléculaires d'Orsay in Parijs en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen. Met het universiteitsgebouw CUBE, op de campus van Tilburg University, werd KAAAN Architecten in 2019 genomineerd voor de Abe Bonnema Architectuurprijs.

Kees Kaan maakt sinds 2021 deel uit van de jury.

Hedwig Saam

Kunsthistorica Hedwig Saam is sinds maart 2018 directeur-bestuurder van Museum Het Valkhof in Nijmegen. Daarvoor was zij directeur van het Nationaal Militair Museum in Soesterberg, toen dat project de Abe Bonnema Architectuurprijs 2015 won. In Engeland vervulde zij eerder een adviesfunctie voor English Heritage.

Terug in Nederland koos zij voor de cultuursector en werkte als docent aan de Design Academy en als (adjunct-)directeur van musea in Amersfoort, Hilversum en Arnhem. Hedwig Saam studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en journalistiek aan de School voor Journalistiek.

Sinds 2021 maakt Hedwig Saam deel uit van de jury.

Gus Tielens

Gus Tielens won samen met Mike Korth en Marcel Lok de Abe Bonnema Architectuurprijs 2021 voor woningbouwproject Spaarndammerhart in Amsterdam. Ze is opgeleid aan de TU Berlijn en de TU Delft. In 2001 richtte zij samen met Mike Korth Korth Tielens Architecten op. Het bureau is werkzaam in architectuur, publieke ruimte en infrastructuur. Naast verschillende nominaties ontving het bureau voor eerder werk onder andere de Charlotte Köhler Prijs, de Zuiderkerkprijs, de Architectuurprijs van Almere

Vlnr: Marc Visser, Gus Tielens, Steven Delva, Kees Kaan, Meta Knol, Hedwig Saam, Nathalie de Vries

en van Haarlem. Gus Tielens is ook verbonden aan verschillende architectuur- en kunstopleidingen.

Gus Tielens maakt sinds 2022 deel uit van de jury.

Nathalie de Vries

Nathalie de Vries is mede-oprichter van MVRDV en architect-stedenbouwkundige. In de afgelopen dertig jaar realiseerde zij met haar bureau een breed scala aan projecten in binnen- en buitenland. Naast haar ontwerpwerk is zij ook vaak werkzaam als adviseur in de publieke sector en geeft zij veelvuldig les aan universiteiten.

Sinds 2021 is zij Stadsbouwmeester van de gemeente Groningen. Daarnaast is zij sinds eind 2018 praktijkhoogleraar Public Building aan de TU Delft. In het verleden is zij ook Spoorbouwmeester van NS/ProRail en voorzitter van de Branchevereniging Nederlandse Architectenbureaus (BNA) geweest.

Nathalie de Vries is in 2023 toegetreden tot de jury.

Secretaris van de jury (zonder stemrecht) is **Marc A. Visser**, directeur van hûs en hiem, adviseurs ruimtelijke kwaliteit in Fryslân.

JURYRAPPORT

Werkwijze

De werkwijze van de jury wijkt niet sterk af van de jurering in eerdere jaren. Na een schriftelijke voorbereiding zijn de inzendingen tijdens de eerste bijeenkomst aan de formele criteria uit het reglement getoetst. De algemene beoordelingscriteria uit het reglement blijven goed toepasbaar. Op basis van het jaarthema Optimisme zijn aanvullende aspecten benoemd die van belang worden geacht bij de beoordeling. Na een aantal beoordelingsrondes is een voorselectie gemaakt van tien inzendingen. Deze tien geselecteerde projecten zijn gedurende twee excursiedagen ter plaatse bezocht, waarbij de ontwerpers en soms ook de opdrachtgever toelichting gaven. Tijdens het slotberaad zijn vijf inzendingen genomineerd.

De jury was unaniem in het aanwijzen van de winnende inzending voor de Abe Bonnema Architectuurprijs 2023.

Met de conclusies en aanbevelingen in het juryrapport is door de volledige jury ingestemd.

Formele toetsing

Tijdens de eerste zitting is gebleken dat juryleden geen zodanige betrokkenheid hebben bij één of meerdere inzendingen dat de onafhankelijke oordeelsvorming daardoor wordt beïnvloed. Weliswaar vervult een van de

juryleden nu het stadsbouwmeesterschap van Groningen, zij is echter niet betrokken geweest bij de Kunstwerf. Voor de prijs komen gebouwen in aanmerking die in Nederland zijn opgeleverd in 2021 of 2022. Daaraan voldoen alle inzendingen. Alle betrokken architecten staan ingeschreven in het Architectenregister. Getoetst aan ontvankelijkheidseisen en aan de formele criteria valt er één inzending af, omdat deze geruime tijd na het verstrijken van de deadline als nazending is ingediend. Daarop besluit de jury dat deze inzending niet ontvankelijk is.

Karakteristiek van de inzendingen

Voor de Abe Bonnema Architectuurprijs 2023 zijn 60 projecten ingediend. Dit aantal is net iets meer dan de 56 inzendingen van de vorige editie in 2021. Eén architectenbureau stuurde drie projecten in, twee andere bureaus hebben elk twee inzendingen gedaan. Bijna de helft van de inzendingen heeft betrekking op woningbouw (29), onder de overige inzendingen zijn onderwijsgebouwen (14) bedrijfsgebouwen (8), theaters, musea, horeca/hotel, een ziekenhuis en een station. De geografische spreiding over Nederland is ruim, van Vlieland tot Maastricht en van Middelburg tot Veenoord in Drenthe. Alleen de provincie Overijssel is niet vertegenwoordigd. In Amsterdam staan negentien van de ingezonden gebouwen, in Rotterdam zijn dat er vijf.

Beoordelingscriteria

Basis voor de beoordeling door de jury is het door het bestuur van de ir. Abe Bonnema Stichting vastgestelde reglement. De prijs is bestemd voor de architect van een gebouw dat in de afgelopen twee jaar (2021/2022) in Nederland is opgeleverd en dat naar het oordeel van de jury een prestatie is van uitzonderlijke, hoogwaardige architectonische kwaliteit, die toekomstige generaties inspireert en die tot voorbeeld strekt. Het gaat om de integrale beheersing van alle aspecten van het vak. De winnaar moet op alle fronten uitblinken.

Kader voor de beoordeling van de inzendingen biedt het integrale samenspel van de criteria functionele kwaliteit (gebruikswaarde), architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit (belevingswaarde) en bijdrage aan duurzame ontwikkeling (toekomstwaarde). Naast deze criteria, die hun oorsprong hebben in de Vitruviaanse begrippen firmitas, utilitas en venustas, hanteert de jury de door Floris Alkemade geformuleerde 'basiswaarden voor goede architectuur': het gaat erom *moedig, barmhartig en utopisch* te zijn. Dit zijn goed gekozen termen omdat ze volgens de jury tijdloos zijn.

Het jaarthema *Optimisme* vormt een aanvullend aandachtspunt bij de beoordeling. In de aankondiging voor de Abe Bonnema Architectuurprijs 2023 is

het jaarthema als volgt geformuleerd: *Projecten van Abe Bonnema getuigen van een doordachte en heldere ontwerpbenadering, waarbij logica en rationaliteit een belangrijke rol spelen in het creëren van efficiënte en duurzame gebouwen.*

Bonnema's bekwaamheid om complexe problemen op te lossen met een gevoel voor orde en structuur heeft bijgedragen aan het creëren van inspirerende en optimistische architectuur.

Bij de beoordeling van de inzendingen zal de jury speciale aandacht besteden aan projecten die een optimistische en hoopvolle visie op de toekomst uitstralen. Dit kunnen bijvoorbeeld projecten zijn die innovatieve oplossingen bieden voor ecologische of maatschappelijke uitdagingen of gebouwen met een positieve impact op de omgeving. De focus op het thema optimisme kan ook worden gebruikt om architecten te belonen die blijkens hun inzending getuigen van een positieve kijk op de toekomst.

Het discours van de jury bouwt voort op de discussie die werd gevoerd bij de Abe Bonnema Prijs voor Jonge Architecten 2022. Bij de Abe Bonnema Architectuurprijs staat meer op het spel: bijdragen aan duurzame ontwikkeling is tegenwoordig een absolute must. Voor de jury is het vanzelfsprekend dat bij alle projecten

duurzaamheidsmaatregelen zijn genomen.

De mate waarin dat gebeurt en op welke manier dat gebeurt verschilt echter nogal. De jury beseft dat de voor deze editie ingediende projecten weliswaar zijn gebouwd in 2021-2022, maar waarschijnlijk al rond 2015 of nog eerder in opdracht zijn gegeven. Sommige ontwerpen zijn experimenteel, andere zijn nog gebaseerd op de toenmalige inzichten en het gedachtegoed uit die tijd. Naast bouwtechnische duurzaamheid, vindt de jury het ook van groot belang dat een gebouw lang actueel blijft en gebruikt kan worden in veranderende omstandigheden. Tijdloosheid is in dat opzicht een mooi begrip. Als je een gebouw over twintig jaar moet slopen of de helft opnieuw moet bouwen - ook al is het bij wijze van spreken van hout - is er uiteindelijk geen sprake van een substantiële bijdrage aan duurzame ontwikkeling.

Enkele ingezonden projecten betreffen hergebruik van op zichzelf niet heel bijzondere gebouwen die geen speciale culturele of architectonische waarde hebben maar vanwege hun materiële waarde worden hergebruikt en getransformeerd. De jury is positief over deze ontwikkeling, die stemt tot optimisme. Het begint gemeengoed te worden om eerst de mogelijkheden van hergebruik te onderzoeken en pas in tweede instantie geheel of gedeeltelijke nieuwbouw te overwegen, in plaats van rücksichtslos te slopen. Voor de jury van deze

architectuurprijs ligt de focus op kwaliteit, pure schoonheid en zuivere architectuur.

Als je bouwt en daarmee dus materiaal en energie investeert, ga dan een stap verder dan de standaard en wees zo moedig om meer te doen dan een strikte interpretatie van de opdracht voorschrijft. Dit vraagt ook om actief en meedenkend opdrachtgeverschap. De jury zoekt naar toekomstbestendige architectuur die getuigt van een geloofwaardig optimisme en een intense schoonheid. Waarbij zichtbaar is dat de architect vanaf de eerste tot de laatste snik toegewijd is geweest in het proces. Waarbij dat proces geleid heeft tot prachtige architectuur en ruimtelijke kwaliteit als basis voor een bijdrage aan duurzame ontwikkeling.

Architectuur die zichzelf vernieuwt, vraagt om systeemverandering. Het loont om te onderzoeken hoe je verandering teweeg kunt brengen voorbij de gangbare *modus operandi*, en je samenwerkingspartners ertoe kunt bewegen om deel te nemen aan het onderzoek naar een duurzame, toekomstbestendige architectuur. Dat kan betekenen dat er geschoven moet worden met investeringen, dat particulier bezit openbaar beschikbaar komt of dat zelfs de hele opgave ter discussie wordt gesteld. *“Het kan wel zijn dat dat uw vraag was aan mij, maar als ik kijk wat de ambitie daarachter is, zou ik het toch iets*

anders aanpakken.” De moed hebben om daaraan vast te houden, misschien zelfs ten koste van het verliezen van de opdracht, is niet eenvoudig. Met een goede strategie kunnen evenwel bakens verzet worden. Als het lukt om dat voor elkaar te krijgen én er ontstaat een overtuigend architectonisch concept, dan creëer je echt impact en kan architectuur bijdragen aan maatschappelijke meerwaarde. Voorbij de opdracht. Dát is goede, vernieuwende architectuur. In de basis is dat ook het verschil tussen bouwen en architectuur.

Samenvattend besteedt de jury van de Abe Bonnema Prijs aandacht aan moedige projecten met een integrale kwaliteit, die voorbeeldstellend zijn voor de architectuur in Nederland.

Observaties

De kracht van de Abe Bonnema Prijs schuilt in de vakinhoudelijke argumentatie. Belangrijk voor de jurering is het bezoeken van de projecten en ter plekke horen wat de betrokken architecten erover te vertellen hebben. De jury wil het gebouw kunnen ervaren: aanraken, voelen, ruiken, beleven.

De jury neemt daar de tijd voor en wil daar ook woorden aan kunnen geven. Op deze manier werden tien projecten bezocht. Daaruit werden uiteindelijk

vijf inzendingen genomineerd. De jury nomineerde twee nieuwbouw woningbouwprojecten (Groenmarkt en Jonas), twee getransformeerde gebouwen met uitbreiding (Pillows en Schoenenkwartier) en één nieuw cultureel gebouw (Kunstwerf). Programmatisch zijn er verschillen tussen de projecten. Wat de nominaties gemeen hebben, is dat zij alle vijf het stedelijk weefsel rondom het gebouw repareren en de openbare ruimte eromheen activeren. Het stimuleren van ontmoeting blijkt een belangrijke onderliggende doelstelling. De tuin van Pillows vloeit naadloos over in het Oosterpark, op de kop van de pier in IJburg creëert Jonas een stadsstrand en amfitheater, het Schoenenkwartier zoekt de dialoog met het Raadhuisplein, de gebouwen bij Groenmarkt omarmen een openbaar (speel)plein en bij de Kunstwerf vormt de ruimte rondom het gebouw zowel decor als podium voor ontmoeting.

Aan de toekenning van de vijf nominaties ging een zorgvuldig selectieproces vooraf. De jury spreekt ook haar waardering uit over de vijf projecten die wel bezocht zijn maar die uiteindelijk afvielen bij de keuze voor de nominaties. Dat zijn ook projecten met uitzonderlijke kwaliteiten.

Vermeldingen

De kracht van het Zuidpleintheater in Rotterdam van architectenbureau De Zwarte Hond ligt volgens de jury in de beloftevolle stedenbouwkundige positionering, waarmee de openbare ruimte rondom in positieve zin wordt geactiveerd. Het gebouw is van binnen en van buiten een aanwinst voor de stad. Het is knap hoe in deze sociaal kwetsbare omgeving een kloek en robuust gebouw is ontworpen waarbij de gevel met zijn ragfijne voile een sensibel decor vormt voor nieuwe levendigheid. Er is ook waardering voor de mogelijkheden van meervoudig gebruik van de vlakke zaal en foyer voor de buurt.

Het Biobased kunstenaarsverblijf van architectenbureau SLA, eveneens in Rotterdam, ziet de jury als een moedig en gedurfd experiment met biobased/natuurlijke materialen. Het gebouw oogt letterlijk en figuurlijk dwars en de positie schuurt enigszins op de beschikbare kavel. In het gebouw zijn op een liefdevolle wijze genereuze, poëtische ruimtes ontstaan met hoge gebruiks- en belevingswaarde. In de uitvoering laat dit experiment nog wel bouwkundige kwetsbaarheden zien.

De vernieuwing van het Willem I College in Tilburg door Nieuwe Architecten getuigt van een aanstekelijk enthousiasme voor het toepassen van hout als

constructiemateriaal. Maatvoering en het spannende lijnenspel leveren binnen het doelmatig opgezette onderwijsgebouw een stoer beeld op.

De jury vindt het wel een gemiste kans dat het voorplein niet is meegenomen in de uitwerking en daardoor nauwelijks een relatie krijgt met het programma aan de voorzijde in het gebouw.

‘De jury wil de gebouwen kunnen aanraken, voelen, ruiken, beleven’

Er zijn bij deze editie verschillende inzendingen van woongebouwen waarbij sprake is van collectief privaat opdrachtgeverschap (CPO). De architectonische expressie van het gebouw Wij_land van architectenbureau Space&Matter springt er bij deze categorie bovenuit. Ook binnen dit deel van IJburg in Amsterdam beschouwt de jury de compositie van dit woonblok als een verademing

in het omgevingsbeeld. De initiatiefnemers hebben woningen met collectieve voorzieningen gecreëerd met hoge gebruiks- en belevingswaarde en verdienen een prijs voor optimisme en doorzettingsvermogen.

De Voortuinen in Amsterdam is een tot woongebouw getransformeerd kantoorgebouw. Architectenbureau Elephant is er volgens de jury in geslaagd om er een frisse, sprankelende en vernieuwende ‘verticale stad’ van te maken. Een gebouw dat origineel en vernieuwend is, juist doordat het ontstaan is uit het bestaande gebouw van architect Arthur Staal. De woningplattegronden worden royaal dankzij het enorme balkon. De vondst van een dubbel ontsluitingssysteem – binnendoor via de lift en via de balkons buitenom – levert een spectaculair gevelbeeld. Gelet op de soms grove detaillering betreurt de jury het dat de architect niet betrokken is geweest bij de uitvoering.

De jury van de Abe Bonnema Prijs is zich er terdege van bewust dat de huidige contractvormen veelal niet meer voorzien in een complete rol van de architect, van ontwerp tot en met oplevering. De jury roept opdrachtgevers op om architecten weer te betrekken bij de regie en de controle over de uitvoering van hun ontwerpen. Het is zo pijnlijk zichtbaar en voelbaar als dat niet het geval is.

GENOMINEERDEN

Groenmarkt Amsterdam

Ronald Janssen Architecten
Bastiaan Jongerius Architecten
Buro Harro

Ronald Janssen studeerde in 1994 af als architect aan de TU Eindhoven. Voordat hij in 1999 zijn eigen bureau oprichtte, werkte hij bij Claus & Kaan Architecten en JHK Architecten. In de afgelopen jaren ontving hij verschillende nominaties en prijzen voor zijn werk.

Bastiaan Jongerius is aan de TU Delft opgeleid als architect en studeerde af in 1990. Na gewerkt te hebben bij Tjeerd Dijkstra, Rudy Uytenga en Koen van Velzen richtte hij in 1996 zijn eigen bureau op. Met Kaasmakerij de Tijd in Westbeemster werd Jongerius genomineerd voor de Abe Bonnema Architectuurprijs 2015.

Harro de Jong voltooide zijn opleiding tot landschapsarchitect in Wageningen in 2003, is docent aan verschillende opleidingen en heeft sinds 2007 een eigen bureau in Arnhem.

Het project Groenmarkt ontving in 2022 de Zuiderkerkprijs, het duindak won de Landezine International Landscape Award 2022.

ronaldjanssen.eu
bastiaanjongerius.nl
buroharro.nl

Het stedenbouwkundig plan voor Groenmarkt bestaat uit twee vrijstaande gebouwen en een openbaar plein in het centrum van Amsterdam. Het blok aan de Marnixstraat sluit in materialisatie, detaillering en typologie aan bij het 19e-eeuwse stadsgezicht. Het Marnixblok bevat vier grote gezinswoningen, alle met voordeur aan de straat en een bedrijfsruimte in de plint.

Het blok aan het water op de Groenmarkt-kade is een hedendaags, alzijdig gebouw dat meer past in de reeks van vrijstaande gebouwen aan de Singelgracht. Het biedt koopwoningen, bedrijfsruimten en op de eerste verdieping dertien sociale huurwoningen met collectieve ruimtes. Onder het gebouw bevinden zich een fietsenstalling en een parkeergarage.

Het dak is vormgegeven als een duinlandschap met een zwembad, een wintertuin en een schaduwshuur. De groene gevels zijn gerealiseerd met planten die omhoog klimmen door gaten in de uitkragende vloeren. De planten staan bewust alleen in de grond en op het dak omdat ze daar het minste onderhoud en water nodig hebben. Aan alle zijden van het blok zijn buitenruimtes en erkers. De horizontale banden met gaten voor de planten houden het geheel bij elkaar. In de gevels zijn ook tal van voorzieningen aangebracht voor vogels, vleermuizen en insecten.

Contact met de straat, een buitenruimte en je burens ontmoeten waren de belangrijkste wensen bij de start van het project. Doel werd een project voor iedereen te maken. Jong en oud, arm en rijk. Inmiddels kent iedereen elkaar en is er een echte gemeenschap ontstaan.

JURYOORDEEL

Volgens de jury is Groenmarkt een royaal project. Royaal naar de stad, royaal in de verhoudingen en royaal naar de bewoners. De stedenbouwkundige configuratie is zorgvuldig en levert een vanzelfsprekend beeld. Het pleintje heeft door positionering en maatvoering een hogere belevingswaarde gekregen. Waardering heeft de jury voor de strategische keuze om het blok aan de Marnixstraat typologisch en morfologisch in te passen in de negentiende-eeuwse structuur. Beide blokken zijn uitermate zorgvuldig gedetailleerd. Het gebouw aan de Singelgracht levert een zeer rijk en gevarieerd beeld met veel verspringingen, variatie in de gevel en een ontluikend groene aanblik.

De jury vindt het heel knap dat vrije sector en sociale woningbouw met elkaar gecombineerd zijn terwijl niet zichtbaar is dát het gemengd is. Het getuigt van optimisme dat deze insteek ook volledig omarmd is door de bewoners. Zo hebben de bewoners van de koopwoningen de bewoners van de sociale huurwoningen uitgenodigd om ook gebruik te maken van het dak met het zwembad. Het ensemble is heel functioneel en effectief ontworpen. Tegelijkertijd worden vele mogelijkheden geboden voor interactie, dankzij de voortreffelijke keuze om de collectieve ruimtes een forse overmaat te geven. Dat levert een hoge woonkwaliteit.

Gecharmeerd is de jury van de integrale vergroening van het gebouw, dat ook een habitat biedt voor vogels en vleermuizen, en in het bijzonder van het fantastische daklandschap. Hiervoor spreekt de jury ook grote waardering uit voor landschapsarchitect Harro de Jong. Er is heel serieus omgegaan met de landschappelijke inrichting. Door de slimme invulling met wuivende planten, helmgras, een schelpenpad en een meesterlijk vormgegeven zwembad waan je je echt in een duinlandschap. Ondertussen biedt de daktuin een spectaculair uitzicht op de stad.

Het project komt geloofwaardig en optimistisch over en sluit aan op wat deze tijd vraagt aan vernieuwing binnen de architectuur. Hoopvol vindt de jury dat de architecten bij Groenmarkt meerwaarde creëren: architectonisch, sociaal-maatschappelijk en ook dankzij de manier waarop biodiversiteit is geïntegreerd. Vanuit een genereuze attitude doen de architecten op overtuigende wijze meer dan wat er van hen wordt gevraagd. Groenmarkt scoort op alle facetten hoog en wordt door de jury beschouwd als een voorbeeld van vernieuwing in de woningbouwarchitectuur.

Schoenenkwartier Waalwijk

Civic Architects
Rick ten Doeschate
Ingrid van der Heijden
Gert Kwekkeboom
Jan Lebbink

Bureau Civic Architects werd in 2015 opgericht door vier architecten die rond 2011 afstudeerden aan de Universiteit van Eindhoven. Ze werkten eerder bij verschillende bureaus en bij de rijksoverheid voordat ze vanuit The Cloud Collective tot de oprichting van Civic kwamen.

Het bureau richt zich vooral op publieke gebouwen zoals bibliotheken, onderwijsgebouwen, cultuurgebouwen en stations. De oprichters geven daarnaast onderwijs aan verschillende Academies van Bouwkunst, maken deel uit van vakjury's en geven regelmatig lezingen. Voor de LocHal in Tilburg (2019), een cultureel centrum met onder andere een bibliotheek, conferentiezalen en een stadshal, ontvingen zij zowel nationale als internationale architectuurprijzen.

Het Schoenenkwartier in Waalwijk werd door Architectenweb verkozen tot Publiek gebouw van het jaar 2022 en won de FRAME award 2023 categorie Best Use of Material.

civicarchitects.eu

Het Schoenenkwartier is een nieuw museum en productief centrum voor schoenenontwerp, schoenenproductie en schoenenmode in Waalwijk, de historische 'leer- en schoenenstad' van Nederland. Het is gehuisvest in een rijksmonumentaal gebouwencomplex dat deels is gerenoveerd, getransformeerd en uitgebreid. Het Schoenenkwartier combineert een museumfunctie met een innovatiecentrum in één gebouw.

Het 'raadhuisensemble' op het centrale plein van Waalwijk is een van de belangrijkste werken van architect Alexander Kropholler uit de dertiger jaren van de vorige eeuw. Vijftig jaar later werd het raadhuis uitgebreid met een betonnen kantoorvleugel. Civic heeft de gebouwen aangepast, gerenoveerd en uitgebreid met een nieuw bouwdeel, passend in de hiërarchie van het monumentale ensemble. De grote ronde openingen, uitgezaagd uit de gevel van de kantoorvleugel, breken de dwingende oude kantoorlogistiek open. De toevoeging van een museumhal vormt een eigentijds nieuw hoofdstuk in het totaalverhaal van het historisch gelaagde gebouwensemble.

Het Schoenenkwartier is ook een proeftuin voor technieken voor een duurzamere toekomst, door uit te gaan van de krachten van de plek en door verantwoord om te gaan met grondstoffen die voorhanden zijn. De centrale balie is opgebouwd uit kalkhennep en de plafonds uit kunstvilt van oude PET-flessen. Ook is er een keramische tegelwand ontwikkeld, deels gerealiseerd door mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Leerlingen van een vakschool en lokale ondernemingen hebben bijgedragen aan de inrichting. Het Schoenenkwartier geeft nieuwe energie aan een gemeenschap die zoekt naar de relevantie van de oorspronkelijke identiteit.

JURYOORDEEL

De jury vindt het Schoenenkwartier een verbluffend geslaagde transformatie van een op het eerste gezicht niet zo bijzonder betonnen kantoorgebouw tot cultuurcentrum. Civic citeert uit het oeuvre van architect Kropholler en creëert daaruit een nieuwe architectonische taal, die op een andere leest geschoeid is. Het getuigt van lef en moed om dit casco te hergebruiken en via een aantal slimme ingrepen volledig nieuw leven in te blazen.

In de naar het rijksmonument gekeerde gevel van het voormalige kantoorgebouw zijn grote kijkgaten gezaagd waarmee een fascinerende kijkdoos is gecreëerd. Met een grote glazen pui en een nieuw golvend dak is de voormalige binnenplaats omgetoverd tot het museale verdeelcentrum van het Schoenenkwartier. Civic lijkt in het Schoenenkwartier bewust te spelen met een aantal ruimtelijke contradicties en onevenwichtigheden, die zichtbaar worden mede dankzij de cocreaties van andere ontwerpers en overige betrokkenen.

De jury vindt het opvallend dat in het nieuwe ensemble verschillende werelden tot bloei kunnen komen. De collage van uiteenlopende esthetische elementen is interessant, maar kan wel een allesomvattende ontwerpvisie doen verwateren. De jury signaleert daarbij ook een spanningsveld tussen de beeldregie van de architecten en de rol van de gebruiker. Dat leidt tot verlies van architectonische zeggingskracht, maar faciliteert ook een meer permeabel instituut waar andere stemmen zichtbaar, hoorbaar en tastbaar zijn. De hoge gebruikswaarde en daarmee ook de toekomstwaarde zijn mede gelegen in het feit dat de community in Waalwijk nadrukkelijk verbinding met het gebouw heeft gemaakt. Vanuit maatschappelijk perspectief én als voorbeeld van transformatie is het Schoenenkwartier optimistisch en inspirerend.

Pillows Grand Boutique Hotel Maurits at the Park Amsterdam

Office Winhov
Uri Gilad

Uri Gilad is partner van Office Winhov dat hij in 2013 mede oprichtte. Hij is in 2007 cum laude afgestudeerd bij Herman Hertzberger aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam, waar hij nu zelf ook doceert. Over zijn werk en visie geeft hij regelmatig wereldwijd lezingen. In zijn werk richt Gilad zich op de herbestemming en uitbreiding van bestaande gebouwen en op duurzame woningbouwontwikkelingen. Office Winhov werkt met een zorgvuldig begrip van de context en met veel aandacht voor de toepassing van materialen. Daarmee worden duurzame, sociale en culturele aspecten die in relatie staan tot architectuur en stedenbouw, geïncorporeerd.

Sinds 2021 is Uri Gilad lid van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit in Amsterdam en redactielid van het jaarboek Architectuur in Nederland. In 2016 ontving Uri Gilad een nominatie voor de Abe Bonnema Prijs voor Jonge Architecten met het W Hotel in Amsterdam. Office Winhov is door Architectenweb verkozen tot Architect van het Jaar 2023.

Het Pillows Hotel werd eerder genomineerd voor de Gouden AAP en voor het BNA Beste Gebouw van het Jaar categorie Identiteit & Icoonwaarde.

winhov.nl

Als onderdeel van de transformatie van het Oosterpark kreeg het voormalig ontleedkundig laboratorium (uit 1909) een nieuwe bestemming als hotel met publieke functies. Het project is een combinatie van adaptief hergebruik, uitbreiding met een nieuwe vleugel en integratie in het omliggende park. Doordat het bestaande souterrain is verdiept zijn ondersteunende functies - zoals parkeergarage, kantoren en opslagruimtes - ondergronds gerealiseerd. Er is een uitbreiding van het gebouw gerealiseerd met hotelkamers en een brasserie aan het park.

De uitbreiding is zorgvuldig gepositioneerd als verdubbeling van de bestaande vleugel, zodat het zicht op het park vanuit het gebouw behouden blijft. De nieuwbouw heeft een duidelijke relatie met het bestaande gebouw. Zo werd voor het nieuwe metselwerk gekozen voor stenen van hetzelfde formaat en in hetzelfde verband, maar dan rijker van kleur en reliëf. Met gebruik van handgemaakte vormstenen was een bijzondere plastische gevel mogelijk. De hoogtenpunten van het bestaande interieur, de ruime corridors met wanden van geglazuurde baksteen en de spantconstructies en expressieve ruimte in de vroegere museumzaal zijn zichtbaar en sfeerbepalend gebleven.

Office Winhov heeft de hekken op het terrein verwijderd om het perceel te openen en ontwikkelde verschillende plekken die meer fauna uitnodigen op het terrein – zoals een open voliëre, waar vogels vrijwillig verblijven. Het park strekt zich nu letterlijk uit tot aan de façade. De brasserie in de nieuwe vleugel is bereikbaar vanuit het park. Het is niet te zien waar het hotelterrein ophoudt en waar het park begint. De oude museumzaal werd restaurant en biedt een vogelvluchtperspectief op het park – met grote monumentale ramen. Het gebouw dat jarenlang leegstond is nu een levendig publiek gebouw, zowel aan de straat- als aan de parkzijde. Inmiddels is het als gemeentelijk monument aangewezen.

JURYOORDEEL

De jury heeft grote waardering voor het ontwerp van het Pillows Hotel. Dit betreft niet alleen de restauratie en uitbreiding van het gebouw zelf. De architect neemt ook de verantwoordelijkheid om ruimte te geven aan het Oosterpark. Als initiatiefnemer van een ontwikkeling gericht op de toevoeging van openbare ruimte toont de architect enorm veel ontwerpkracht en creativiteit.

Het succes van het hele project Pillows is de integrale totaalaanpak van interieur tot landschapsontwerp. De nauwkeurige positionering van de uitbreiding is een ijzersterke strategische keuze. Het creëren van de extra ruimte in het ondergrondse deel is ook een succesvolle interventie. Fenomenaal is dat het daarop gedrapeerde groen in aansluiting op het park tot aan de haarvaten van het hotel is doorgetrokken. De kracht van het ontwerp maakt dat het ensemble op veel grotere schaal heel overtuigend is.

Voelbaar is tevens dat er uit het ontwerp een grote fascinatie spreekt voor het DNA van het bestaande gebouw. Op dat DNA wordt door Winhov op bewonderenswaardige wijze verder voortgeborduurd. Dat komt tot uitdrukking in de zorgvuldige wijze waarop historische details in het interieur zijn hersteld en vernieuwd, en ook in de tactiliteit die spreekt uit de nieuwe gevels van de uitbreiding. Het nieuwe ensemble is een inspirerend voorbeeld waarbij de transformatie van een karakteristiek gebouw als een katalysator de openbare ruimte eromheen activeert. Pillows is een bijzondere aanwinst voor de stad.

Jonas, IJburg Amsterdam

Orange Architects
Jeroen Schipper
Patrick Meijers

Jeroen Schipper en Patrick Meijers zijn beiden opgeleid als architect en stedenbouwkundig ontwerper aan de TU Eindhoven. Schipper studeerde in 1990 af en Meijers in 1998. Beiden hadden jarenlang zelfstandige bureaus. Schipper en Meijers zijn in 2010 de founding partners van Orange Architects dat zich aanvankelijk geheel richtte op het buitenland. The Cube in Beirut werd in 2016 bekroond met de CTBUH Award voor het beste hoogbouwproject in de regio Midden-Oosten en Afrika. Zowel Schipper als Meijers geven regelmatig lezingen over het vakgebied.

In 2022 werd Orange Architects door Architectenweb genomineerd voor Architect van het Jaar. Jonas werd in 2023 door de BNA-vakjury gekozen tot Beste Gebouw van het Jaar.

orangearchitects.nl

De naam Jonas refereert aan het verhaal van Jonas en de Walvis. Dat staat voor avontuur, maar ook voor beschutting en geborgenheid in een 'groot lichaam'. Het verhalende concept heeft als een leidraad in de ontwikkeling van het plan gewerkt. Het ruimtelijk concept is gebaseerd op een traditioneel houten schip. Een serie achter elkaar geplaatste spanten vormt het skelet, dat de belangrijkste drager is. Door het gebouw loopt een (semi)publieke route, de canyon, die het collectieve programma verbindt. Jonas is een nieuw concept voor een woongebouw, ontworpen om de sociale cohesie te versterken, met een uitnodigend hart voor bewoners en de buurt. Samenleven, medemenselijkheid, verbinding en ontmoeting zijn kernwaarden.

IJburg is de afgelopen twee decennia ontwikkeld om tegemoet te komen aan de groeiende behoefte aan woningen nabij het centrum van Amsterdam. Jonas onderscheidt zich van de omliggende gebouwen vanwege de speciale ligging op de landtong en het bijzondere programma. Met 273 woningen, waarvan 70 procent in de betaalbare huur, is in Jonas een woonlandschap gecreëerd en een nieuwe gemeenschap gevormd.

Bewoners wonen niet exclusief in hun eigen woning, maar in heel Jonas. De collectieve voorzieningen in en om het gebouw stimuleren ontmoetingen en versterken het gemeenschapsgevoel.

Naast sociale duurzaamheid zit Jonas vol technisch duurzame voorzieningen, waarbij is ingezet op het reduceren van materiaalgebruik en hergebruik bij het toepassen van grondstoffen. Het gebouw kreeg de hoogst haalbare duurzaamheids-certificering: BREEAM Outstanding.

JURYOORDEEL

Jonas onderscheidt zich van andere woongebouwen met collectieve voorzieningen omdat het een initiatief is van een van de meest professionele opdrachtgevers in Nederland. Alle aspecten bij dit programma zijn volgens de jury héél goed doordacht. Er zit veel collectiviteit in het gebouw. Doordat de woningen in het gebouw iets kleiner zijn, wordt collectieve ruimtelijke meerwaarde mogelijk.

De waardering van de jury voor Orange Architects strekt zich uit over meerdere uiteenlopende aspecten. Stedenbouwkundig wordt de ligging op een pier maximaal uitgebuit, met aan beide uiteinden openbare ruimte die sociaal geactiveerd kan worden, zoals het stadsstrandje en podium met tribune.

De architectuur van het gebouw zelf is krachtig en oogt cool en rationeel. De gevels zijn interessant, relatief eenvoudig maar voor zo'n groot gebouw rijk genoeg. Het grote gat in de gevel is niet alleen functioneel maar getuigt ook van lef.

Het concept van de canyon met houten hellingbanen en galerijen is in ruimtelijk opzicht spectaculair en een fantastische manier om de woningen te ontsluiten. In het innerlijke lichaam zit de hoogste belevingswaarde. De daktuin biedt een opmerkelijke rust en beschutting met het kalm kletterende water op de glazen lichtstraat. Binnen-buiten, zacht-hard, licht-donker, luid-stil, de contrasten en de wisselwerking vindt de jury zeer geslaagd.

Naast de hoge architectonische kwaliteit zijn ook de kwaliteit van materialen en de afwerkingen van een hoog niveau. De sociale duurzaamheid in de vorm van collectiviteit lijkt te werken en kan – als ook de rest van de plint op termijn gevuld raakt – de omgevingskwaliteit aanzienlijk verbeteren. Voorbeeldig is volgens de jury dat de gemeenschappelijke huiskamer is gesitueerd op de kop van het gebouw, op de mooiste locatie, waar anderen wellicht een hip restaurant zouden maken.

Jonas biedt een optimistisch perspectief op een nieuwe bouwcultuur met collectief wonen in een dichtbevolkte stad. Orange Architects geeft een vanzelfsprekend en bijzonder antwoord op het actuele woningvraagstuk.

WINNAAR

De Kunstwerf Groningen

Ard de Vries Architecten
Studio Donna van Milligen Bielke

Ard de Vries is in 2004 afgestudeerd met een eervolle vermelding aan de TU Delft. Voordat hij zijn eigen bureau begon, werkte hij bij het Atelier van de Rijksbouwmeester en op het bureau van Jo Coenen. Zijn werk varieert in schaal van theaterdecor tot stedenbouwkundige masterplanning. In 2016 won hij de Abe Bonnema Prijs voor Jonge Architecten met Landgoed Valkenberg.

Donna van Milligen Bielke studeerde in 2012 af aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. In 2014 ontving ze de Prix de Rome voor architectuur en in 2019 de Jonge Maaskant Prijs voor haar specifieke focus op architectuur als onderdeel van het stedelijk weefsel. Ze is gefascineerd door het herdefiniëren en positioneren van grenzen, en de invloed van architectuur op de openbare ruimte.

Sinds 2017 hebben De Vries en Van Milligen Bielke hun krachten gebundeld. In samenwerking met landschapsarchitect Piet Oudolf wonnen zij de aanbesteding en realiseerden zij de Kunstwerf in Groningen. Inmiddels won het project de BNA-prijs categorie Stimulerende Omgeving, werd het tweede bij de Groninger Architectuurprijs en stond het op de cover van het Jaarboek Architectuur 2022-2023. De Kunstwerf werd eerder genomineerd voor de Abe Bonnema Prijs voor Jonge Architecten 2022.

arddevries.nl
dvmb.nl

Theater moet zichtbaar zijn in de stad. Uit protest tegen de bezuinigingen op cultuur maakte de gemeente Groningen budget vrij voor een gebouw voor de podiumkunsten. De Kunstwerf is het onderkomen voor vier verschillende dans- en theatergezelschappen, gelegen in een voormalig industriegebied, net buiten het historische centrum.

Het gebouwensemble bevat een verzameling van repetitieruimtes, kleedkamers en kantoren. Ieder gezelschap heeft een eigen entree. In de Kunstwerf staan niet de theaterzalen, maar staat de publieke ruimte centraal. De nieuwbouw vormt samen met de omliggende bebouwing een serie aan elkaar geschakelde binnentuinen. Deze hortus conclusus is met poorten en arcades verbonden aan het stedelijk weefsel. Het is een plek geworden waar theatermakers en inwoners van de stad elkaar ontmoeten.

Het ontwerp komt voort uit de fascinatie voor de historische gelaagdheid van de plek en is nauwkeurig stedenbouwkundig ingepast. In ruimtelijke verschijning en architectonische detaillering reageert de Kunstwerf op de historische context. Villa B is een monument, dat een centrale positie in het plan heeft gekregen. Ook bestaande woningen zijn onderdeel van het plan. Door de binnentuin open te breken voegt de Kunstwerf publieke ruimte met hoogwaardige kwaliteit toe aan de binnenstad.

Het gebouw is aardbevingsbestendig uitgevoerd. De Kunstwerf is aangesloten op een warmte-koudeopslag en heeft geen gasaansluiting. Op alle dakvlakken zijn zonnepanelen geplaatst. De gevels zijn extreem luchtdicht uitgevoerd. Dit voorkomt luchtinfiltratie en warmteverlies. Door toepassing van een warmteterugwinsysteem gaat er weinig warmte verloren.

JURYOORDEEL

De jury heeft de Kunstwerf opnieuw genomineerd omdat het ook in deze editie van de Abe Bonnema Prijs boven andere inzendingen uitspringt, vanwege de eigenzinnigheid en de hoogwaardige integrale kwaliteit. Het vereist lef en moed om buiten de opdracht om eigen kaders en prioriteiten te stellen. Het ensemble van gebouwen en openbare ruimtes is op sublieme wijze ingevlochten in het stedelijk weefsel. Stedenbouw, architectuur en landschap zijn als een integrale opgave opgevat.

Elk gezelschap heeft een zelfstandig domein gekregen met een eigen adres. Toch oogt de Kunstwerf als één samenhangend gesamt-kunstwerk dat met zijn vele verbindingen en openingen een stuk stad heeft gehackt.

De kracht van het ontwerp schuilt in de zorgvuldig gecontroleerde dosering van formele en informele elementen in de ruimte. Ard de Vries en Donna van Milligen Bielke presenteren een sterk ruimtelijk frame om iets wat in feite een onafhankelijke, informele wereld is. Het territorium wordt wel afgebakend, maar niet afgesloten. Je kunt erin, eruit of erdoorheen.

De waardering van de jury gaat zowel uit naar de architecten als naar de opdrachtgever. Investeren en royaal de ruimte geven aan de kunsten is niet vanzelfsprekend. De uitgesproken theatrale architectuur in zwart-wit met hoog grafisch gehalte vormt een schitterend decor voor de kleurrijke gebruikers die betoverd door de sfeer vol energie de ruimte bespelen. De bogen, de poorten en de nissen vormen ook een uitnodiging aan andere stadsbewoners en dragen bij aan de unieke verblijfskwaliteit van deze nieuwe stedelijke biotoop. Het project is een mooie, passende toevoeging aan een deel van Groningen waar het aan intieme ruimtes, steegjes en pleintjes ontbreekt.

Naar het oordeel van de jury is de Kunstwerf een prestatie van uitzonderlijke, hoogwaardige architectonische kwaliteit, die toekomstige generaties inspireert en die tot voorbeeld strekt.

RESULTAAT VAN DE BEOORDELING

Pag.	Architectenbureau	Inzending	Plaats	I	II	III	IV	V
77	derksen windt architecten	Een markant houten huis	Monster	x				
77	Mirck Architecture	Daylighthouse 4	Groene Hart	x				
78	Kort Geytenbeek Architecten	Duinvilla Haamstede	Burgh-Haamstede	x				
78	Zeinstra Veerbeek Architecten	Duinhuis Wulk	Vlieland	x				
79	Jeroen de Nijs	Living in the Park	Alkmaar	x				
79	9graden architectuur	Woonhuis Lichtenberg	Amersfoort	x				
80	havermans : hielkema architecten	Woonhuis VtK	Breda	x				
80	HILBERINKBOSCH architecten	Mijn Groene Loper	Maastricht	x				
81	LEVS architecten	De Bocht	Amsterdam	x				
81	DP6 architectuurstudio	Malieklos	Rotterdam	x				
82	Pleasant Places Happy People	Heesterburgh	Den Bosch	x				
82	OZ	BOLD	Amsterdam	x				
83	Architectenbureau Ruben Wennekers	Gillis	Amsterdam	x				
83	moriko kira architect	Woongemeenschap Ebbingehof	Groningen	x				
84	HD architecten	Villa Florian Woonzorg Blaricum	Blaricum	x				
84	Benthem Crouwel Architects	LAB42	Amsterdam	x				
85	LIAG architecten en bouwadviseurs	Aurora	Wageningen	x				
85	Grosfeld Bekkers van der Velde Architecten	OBS De Wildschut	Gilze	x				
86	ORGA architect	Basisschool De Verwondering	Almere	x				
86	Rothuizen Architecten en Adviseurs	Joint Reseach Center Zeeland	Middelburg	x				
87	Povše & Timmermans architecten ingenieurs	IKC de Koperwiek	Venlo	x				
87	Frencken Scholl Architecten	Kindcentrum Rodenrijs	Berkel en Rodenrijs	x				
88	Povše & Timmermans architecten ingenieurs	Kindcentrum Bekkerveld	Heerlen	x				
88	2by4-architects	Gulpen Recreational Park	Gulpen	x				
89	MxM	Restaurant Locals	Geldermalsen	x				
89	Houweling Architecten	Nieuwbouw campershowroom kavel B4 Oudeland	Berkel en Rodenrijs	x				
90	AW Groep	Watertoren Bollenstreek	Hillegom	x				
90	Atelier Zweers	Studiogebouw A	Amsterdam	x				
91	architectenbureau cepezed	Meldkamer Oost-Nederland	Apeldoorn	x				
91	diederendirrix architectuur en stedenbouw	Nieuwe Nor	Heerlen	x				

RESULTAAT VAN DE BEOORDELING

Pag.	Architectenbureau	Inzending	Plaats	I	II	III	IV	V
92	Architectenbureau De Twee Snoeken	Huis van de gemeente Voorst	Twello	x				
92	Bentham Crowel Architects	Museum Arnhem	Arnhem	x				
93	Bentham Crowel Architects	Delft Campus	Delft	x				
76	Barcode Architects	Sluishuis	Amsterdam		x			
75	GAAGA architectural design and engineering	Het Bosbad	Eindhoven		x			
74	naturfied architecture	Wooncoöperatie de Warren	Amsterdam		x			
73	Architectuur MAKEN	Hortus Ludi	Nijmegen		x			
72	Specht architectuur en stedenbouw	Elzenhof	Veenoord		x			
71	Marlies Rohmer Architecture & Urbanism	Verdichting De Velst	Heemskerk		x			
70	Moke Architecten	Basisschool de Wereldburger	Amsterdam		x			
69	BDG Architecten	Aeres Hogeschool Almere	Almere		x			
68	Molenaar & Co architecten	Zuider Gymnasium	Rotterdam		x			
67	De Zwarte Hond	SuperHub Meerstad	Meerstad		x			
66	de Architecten Cie.	EDGE Amsterdam West	Amsterdam		x			
65	EGM architecten	Radboudumc Hoofdgebouw	Nijmegen		x			
64	Studionedots	De Jakoba	Amsterdam			x		
63	Team V Architectuur	HAUT	Amsterdam			x		
62	Powerhouse Company	Jakoba Mulderhuis	Amsterdam			x		
61	Paul de Ruiter Architects	Langeveld Building	Rotterdam			x		
60	Space & Matter	Wij_land	Amsterdam				x	
59	bureau SLA	Biobased kunstenaarsverblijf	Rotterdam				x	
58	De Zwarte Hond	Theater Zuidplein	Rotterdam				x	
57	Nieuwe Architecten	Vernieuwing Koning Willem I College	's-Hertogenbosch				x	
56	Elephant	De Voortuinen	Amsterdam				x	
46	Orange Architects	Jonas, IJburg	Amsterdam					NOMINATIE
38	Office Winhov	Pillows Grand Boutique Hotel Maurits at the Park	Amsterdam					NOMINATIE
30	Civic Architects	Schoenenkwartier	Waalwijk					NOMINATIE
22	Ronald Janssen Architecten	Groenmarkt	Amsterdam					NOMINATIE
8	Ard de Vries Architecten & Studio Donna van Milligen Bielke	De Kunstwerf	Groningen					WINNAAR

ABE OPTIMISME
BONNEMA 2023
ARCHITECTUUR PRIJS

